DOI (Article): <https://doi.org/10.31108/2.2019.4.18.2>

УДК 159.923.2:364-051

Балахтар В. В.

ЦІННІСНО-МОТИВАЦІЙНА СКЛАДОВА СТАНОВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ ФАХІВЦЯ З СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

Балахтар В. В. Ціннісно-мотиваційна складова становлення особистості фахівця з соціальної роботи. У статті висвітлено особливості ціннісно-мотиваційної складової становлення особистості фахівців з соціальної роботи на різних стадіях професіоналізації. Визначено, що формування ціннісно-мотиваційної складової становлення особистості фахівця потребує свідомого конструювання особистісного життя і професійної діяльності, підтримку яких виступають смисложиттєві та ціннісні орієнтації особистості, її плани щодо самовдосконалення, самоздійснення і самореалізації. Прогресивний чи регресивний напрям становлення особистості фахівця з соціальної роботи можна оцінювати в ціннісно-мотиваційній сфері за критерієм ціннісного ставлення до становлення, а саме: просоціальні ціннісні та смисложиттєві орієнтації особистості, внутрішня мотивація, прагнення допомагати людям, потреби, спрямованість, рівень мотивації досягнень, ціннісні уявлення, прагнення та ін. На основі результатів емпіричного дослідження визначено рівень сформованості ціннісно-мотиваційної складової становлення особистості фахівців з соціальної роботи. Виявлено найбільш і найменш значущі для фахівців термінальні й інструментальні цінності, мотиви професійної діяльності, особливості ціннісного ставлення до становлення особистості фахівця у сфері соціальної роботи, максимальної реалізації потенціалу у професійній діяльності тощо.

Ключові слова: ціннісно-мотиваційна сфера, просоціальні цінності, ціннісне ставлення, становлення особистості фахівця, фахівець з соціальної роботи.

Балахтар В. В. Ценностно-мотивационная составляющая становления личности специалиста по социальной работе. В статье освещены особенности ценностно-мотивационной составляющей становления личности специалистов по социальной работе на разных стадиях профессионализации. Определено, что формирование ценностно-мотивационной составляющей становления личности специалиста требует сознательного конструирования личностного жизни и профессиональной деятельности, основой которых выступают смысложизненные и ценностные ориентации личности, ее планы самосовершенствования, самореализации и самореализации. Прогрессивное либо регрессивное направление становления личности специалиста по социальной работе можно оценивать в ценностно-мотивационной сфере по ценностному отношению к становлению, а именно: социальным ценностным и смысложизненным ориентациям личности, внутренней мотивации, стремлению помогать людям, потребностям, направленности, уровню мотивации достижений, ценностным представлениям, стремлениям и др. На основе результатов эмпирического исследования определен уровень сформированности ценностно-мотивационной составляющей становления личности специалистов по социальной работе. Выявлены наиболее и наименее значимые для специалистов терминальные и инструментальные ценности, мотивы профессиональной деятельности, особенности ценностного отношения к становлению личности специалиста в области социальной работы, максимальной реализации потенциала в профессиональной деятельности и тому подобное.

Ключевые слова: ценностно-мотивационная сфера, социальные ценности, ценностное отношение, становление личности специалиста, специалист по социальной работе.

Постановка проблеми. У кризових умовах сьогодення дедалі більшого попиту набуває професійна діяльність за спеціальністю «Соціальна робота», що спрямована на надання соціальних послуг, гарантування населенню соціальних прав, заснованих на принципах гуманізму, солідарності та соціальної справедливості, забезпечення високого рівня життя, зменшення рівня безробіття, інвалідності, сирітства загалом і в результаті подій на сході України зокрема. У теоретико-емпіричному плані проблема особливостей ціннісно-мотиваційної сфери фахівця з соціальної роботи залишається недостатньо вивченою, бракує

робіт, присвячених аналізу ціннісно-мотиваційної сфери фахівців з соціальної роботи на різних стадіях його професіоналізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблему ціннісно-мотиваційної сфери порушували у своїх дослідженнях чимало науковців, тому діапазон підходів досить широкий: ціннісний підхід – кожній людині властиві особистісні ціннісні орієнтації щодо інших людей (до людей, проти людей, від людей) (К. Хорні) [14]; адаптаційний підхід, завдяки якому любов, дружба, діяльність виступають основними життєвими цінностями, які характеризують людину, визначені соціумом і дозволяють адаптуватися до середовища, в якому вона перебуває (А. Адлер) [2], індивідуалістичний підхід полягає в тому, що людина протягом життя безперервно набуває різних нових умінь, досягає нових цілей і розкривається дедалі повніше, причому найбільш важливою життєвою цінністю вважає «отримання себе» (К. Юнг) [7], структурно-генетичний – інтенціональність сприяє поступовому усвідомленню набутого досвіду та адекватному уявленню свого майбутнього (Т. Титаренко) [9], ціннісний – як сукупність життєвих планів, програм та цінностей особистості, які людина будує на основі уявлень про себе, своє минуле і майбутнє, відповідно до своїх бажань, потреб, цілей і прогнозів (В. Моляко та ін.) [12] та ін.

Варто зазначити, що формування ціннісно-мотиваційної складової становлення особистості фахівця потребує свідомого конструювання особистісного життя і професійної діяльності, підґрунтям яких виступають смисложиттєві та ціннісні орієнтації особистості, її плани щодо самовдосконалення, самоздійснення і самореалізації. Зокрема, прогресивний чи регресивний напрям становлення особистості фахівця з соціальної роботи можна оцінювати в ціннісно-мотиваційній площині за ціннісним ставленням до становлення, а саме: просоціальними ціннісними та смисложиттєвими орієнтаціями особистості, внутрішньою мотивацією, прагненням допомагати людям, потребами, спрямованістю, рівнем мотивації досягнень, ціннісними уявленнями, прагненнями та ін. [2].

Метою статті є дослідження ціннісно-мотиваційної складової становлення особистості фахівця з соціальної роботи на різних стадіях професіоналізації.

Виклад основного матеріалу і результатів дослідження. *Становлення особистості фахівця з соціальної роботи* у нашому дослідженні розглядаємо як соціально-психологічний феномен, що являє собою складний, перманентний процес активної взаємодії особистості та соціуму, зумовлений потребами самовизначення у професійній діяльності, саморозвитку, самовдосконалення й самореалізації фахівця як професіонала у сфері соціального захисту і надання соціальних послуг різним категоріям населення. Успішність становлення визначається рівнем сформованості ціннісно-мотиваційної складової на різних стадіях [2].

Відповідно до мети роботи, проведено емпіричне дослідження, в якому взяли участь 625 фахівців з соціальної роботи з різних регіонів України на різних стадіях професійного становлення: 1) професійної підготовки – студенти віком до 23 років (31,0%); 2) професійної адаптації – молоді фахівці віком до 30 років (15,0%); 3) формування професійної компетентності – фахівці віком від 30 до 40 років (16,3%); 4) формування професійної майстерності – фахівці віком від 40 до 50 років (11,3%); 5) вдосконалення професійної майстерності і передачі досвіду – фахівці віком від 50 до 60 років (14,7%); 6) післятрудова стадія – фахівці віком від 60 років і більше (11,7%) [7].

У дослідженні використано методику М. Рокіча [10], методику ранжування мотивів професійної діяльності О. Бондарчук, Л. Карамушки [6], метод незавершених речень, що дозволило визначити ціннісні уявлення, спрямованість на досягнення успіхів та ідеалу фахівця у сфері соціальної роботи тощо. Отримані дані підлягали дисперсійному аналізу за допомогою пакета статистичних програм SPSS (версія 23.0).

Найперше нас цікавило ціннісне ставлення до становлення особистості фахівця у сфері соціальної роботи як професійної діяльності із соціально-психологічною специфікою, що спрямована на надання соціальної підтримки людині, задоволення потреб різних верств

населення, сприяння їхній успішній соціалізації, запобігання деструктивним явищам, відтворення сутнісних сил людини, самоорганізацію, розвиток духовності як конкретної особистості, так і громадянського суспільства загалом [3, с. 730–740].

За результатами емпіричного дослідження виявлено недостатній рівень (середній (50,2%) становлення особистості фахівців з соціальної роботи у ціннісно-мотиваційній сфері (табл. 1).

Таблиця 1

Розподіл фахівців за рівнями сформованості ціннісно-мотиваційної складової становлення особистості фахівців з соціальної роботи

Рівні ціннісно-мотиваційної складової становлення особистості фахівців	Кількість досліджуваних, %
низький	0,3
нижче за середній	21,9
середній	50,2
вище за середній	26,7
високий	0,8

Аналіз показників становлення засвідчив певну невідповідність ціннісних орієнтацій фахівців з соціальної роботи меті і завданням їх професійної діяльності ($p < 0,01$). Нами вивчалися просоціальні цінності, ціннісні орієнтації фахівців з соціальної роботи, цінності професійної взаємодії, самореалізації, становлення особистості та ін. Так, було використано методикку М. Рокича, що дозволила визначити термінальні й інструментальні цінності. Виявлено найбільш значущі для фахівців термінальні цінності: орієнтації на здоров'я, любов, щасливе сімейне життя, активне діяльне життя, життєва мудрість. Сферу нейтральних цінностей склали орієнтації на щастя інших, розваги, краса природи і мистецтва, свобода, творчість. Серед інструментальних цінностей найбільш значущими виявилися життєрадісність, охайність, високі запити, відповідальність, незалежність, чесність, а до найменш значущих віднесено: вихованість, тверду волю, ефективність у справах, терпимість, широту поглядів, чуйність.

Отримані результати, на нашу думку, свідчать про певну невідповідність ціннісних орієнтацій фахівців з соціальної роботи меті і завданням професійної діяльності як складової соціального захисту населення. За результатами факторного аналізу термінальних та інструментальних цінностей за методикою М. Рокича виявлено досить суперечливу структуру ціннісних орієнтацій фахівців з соціальної роботи, що свідчить про серйозні проблеми і перепони у становленні фахівця на шляху до самореалізації у професійній діяльності ($p < 0,01$).

Суперечливі тенденції становлення особистості фахівців у ціннісно-мотиваційній сфері виявлено й за авторською методикою «Ціннісне ставлення до становлення особистості фахівця у сфері соціальної роботи» [4]. За результатами відповідей на питання «Основна цінність становлення у сфері соціальної роботи для мене як фахівця передбачає...» нами отримано наступні результати, представлені у табл. 2.

Як видно з даних табл. 2, найбільшу цінність для фахівців у сфері соціальної роботи становить «соціальний захист, допомога, підтримка і піклування про людей, які цього потребують» (55,7% досліджуваних), що, на нашу думку, свідчить про сформовану позитивну установку стосовно основних завдань соціальної роботи, щодо особливостей і процедури надання соціальних послуг населенню.

Водночас лише третя частина досліджуваних сприймає «людину, її потреби, інтереси» як цінність (37,3%). Приблизно такі ж результати отримані й щодо інших показників. Виявилась і

незначна частина досліджуваних, котрій було проблематично відповідати на запитання (1,3%). Таким чином, нами отримано суперечливу думку фахівців щодо ціннісних орієнтацій, а це, на нашу думку, може створювати серйозні перешкоди на шляху становлення особистості фахівця, його самореалізації у професійній діяльності у сфері соціальної роботи, оскільки особистість визначають не лише ті цінності, які і наскільки глибоко вона інтегрувала, але й те, в якій мірі ці цінності спрямовуються і реалізуються у практичній діяльності.

Таблиця 2

Розподіл досліджуваних фахівців з соціальної роботи за ціннісним ставленням до становлення особистості фахівця у сфері соціальної роботи

Основна цінність становлення у сфері соціальної роботи для мене як фахівця – це:	Кількість, %
соціальний захист, допомога, підтримка і піклування про людей, які цього потребують	55,7
людина, її потреби, інтереси	37,3
гуманне ставлення, вміння співчувати, співпереживати людям, що потребують допомоги, альтруїзм	33,0
захист інтересів та прав людей, соціальна справедливість і рівність	29,3
вміння спілкуватися, бути толерантними і терпимими у процесі взаємодії	24,6
професіоналізм, знання своєї справи	12,0
індивідуальний підхід у взаємодії з клієнтом	10,2
важко відповісти	1,3

Як зазначає В. Тугаринов, без ціннісного підходу «неможлива ні діяльність, ні саме життя людини як істоти, що має різні потреби, інтереси й цілі» [13, с. 256]. За результатами дисперсійного аналізу виявлено, що максимальної реалізації потенціалу у професійній діяльності з метою самореалізації фахівця як професіонала, особистісного і професійного зростання та життя в гармонії, гуманного ставлення до оточуючих у сфері соціальної роботи працівники можуть досягнути на перших стадіях професійного становлення (рис. 1).

Рис. 1. Особливості максимальної реалізації потенціалу у професійній діяльності з метою самореалізації фахівця як професіонала, особистісного і професійного зростання

Так, фахівців жіночої статі характеризує тенденція до зростання показника до стадії самоствердження та самовдосконалення у професійній діяльності (у середньому 0,48) ($p \leq 0,01$). У фахівців чоловічої статі спостерігається як різке зростання до стадії самопроектування професійного шляху, так і різке зниження показників у подальшому професійному становленні (на стадії самореалізації – у середньому -8,32). Зниження показників підтверджує той факт, що, на думку фахівців чоловічої статі, вони не можуть реалізуватись як професіонали у сфері соціальної роботи, тобто соціальна робота не є характерною професійною діяльністю для чоловіків.

Мотиваційна сфера як одна зі складових структури особистості фахівця пояснює динаміку й особливості професійної діяльності, забезпечує формування відносин з оточуючими людьми, самим собою, роботою, середовищем, тощо. Саме від неї залежить, що (у психологічному розумінні) являє собою та чи інша дія, який суб'єктивний сенс вона має для даної людини, як відтворює її внутрішній світ. Мотиви відображають найхарактерніші для людини способи реагування на ті чи інші елементи зовнішньої та внутрішньої (прихованої) сфери існування. Як зазначає А. Маркова, професійна мотивація є саме тим феноменом професійної діяльності, заради якого фахівець реалізує професійне мислення і здібності, силу та енергію, забезпечуючи спонукаючу, спрямовуючу, регулюючу функції [11]. Мотивація – «стрижень психології особи», тому зміни в мотивації є показником змін, що відбуваються в особистості. Людина змінюється у зв'язку зі зміною її ставлення до діяльності, до самої себе й інших людей [8, с. 34].

За методикою О. Бондарчук і Л. Карамушки встановлено дисгармонійність мотивів професійної діяльності у фахівців з соціальної роботи. Виявлено, що найбільш значущими для фахівців з соціальної роботи, є: престижні мотиви (у середньому 10,6 бала), соціальні (у середньому 9,1), особистісного і професійного зростання (у середньому 8,8), прагматичні (у середньому 8,1) та власне професійні мотиви (у середньому 8,0 бала) (табл. 3).

Таблиця 3

Розподіл кластерного аналізу мотивів досліджуваних фахівців із соціальної роботи

Основні шкали	Кластер			
	1	2	3	4
соціальні мотиви	7,6	13,0	6,9	9,1
престижні мотиви	12,3	10,6	12,7	5,0
прагматичні мотиви	10,8	7,7	6,8	7,2
власне професійні мотиви	7,7	7,8	7,5	9,8
мотиви особистісного та професійного самовдосконалення	7,5	8,0	10,6	9,0

При цьому за результатами кластерного аналізу виявлено чотири типи фахівців залежно від їхньої професійної мотивації: «тип, орієнтований на професійну самореалізацію» (30,3% досліджуваних), «соціально-спрямований тип» (26,4%), «прагматик» (24,4%) і «внутрішньо мотивований тип» (18,9%) (див. табл. 4), який, на наш погляд, є оптимальним у контексті мети й завдань соціальної роботи.

За критерієм χ^2 виявлено статистично значущі відмінності у типах фахівців за мотивацією професійної діяльності залежно від стадій становлення, віку, статі, місця проживання фахівців, освіти, стажу роботи, роду занять та ін. ($p < 0,01$).

Таблиця 4

Розподіл досліджуваних фахівців з соціальної роботи за типами мотивації професійної діяльності

Типи мотивації	Кількість досліджуваних, (%)
«тип, орієнтований на професійну самореалізацію»	30,3
«соціально-спрямований тип»	26,4
«прагматик»	24,4
«внутрішньо мотивований тип»	18,9

Висновки. Таким чином, узагальнення отриманих результатів за рівнем сформованості ціннісно-мотиваційної складової становлення особистості фахівця демонструє у половини досліджуваних фахівців з соціальної роботи середній рівень, що свідчить про недостатню розвиненість ціннісного ставлення фахівців до становлення у сфері соціальної роботи, а це неминуче впливає на процес і результат професійної діяльності.

До перспектив подальшого дослідження належить організація спеціального соціально-психологічного супроводу становлення особистості фахівця з соціальної роботи в ціннісно-мотиваційній сфері на різних стадіях професіоналізації.

Список використаних джерел

1. Адлер А. Смысл жизни. *Философские науки*. 1998. № 1. С. 15–26.
2. Балахтар В. В. Модель становлення особистості майбутнього фахівця з соціальної роботи. *Perspectives of science and education* : The 3rd International youth conference. SLOVO/WORD, New York, USA, 2018. С. 303–314.
3. Балахтар В. В. Соціально-психологічна специфіка професійної діяльності фахівця з соціальної роботи. *Advances of science* : Proceedings of articles the international scientific conference : collective monograph / L. N. Katjuhin, I. A. Salov, I. S. Danilova, N. S. Burina (Eds.). Czech Republic, Karlovy Vary : Skleněný Můstek - Ukraine, Kyiv : MCNIP, 2018. С. 730–740.
4. Балахтар В. В. Психологія особистості фахівця з соціальної роботи. Київ : Талком, 2018. 384 с.
5. Балахтар В. В. Особливості професійного становлення особистості фахівця у сфері соціальної роботи. *Пріоритетні наукові напрямки педагогіки і психології: від теорії до практики* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції. Харків : Східноукраїнська організація «Центр педагогічних досліджень», 2018. С. 61–64.
6. Бондарчук О. І. Методика дослідження особливостей психологічної готовності керівників освітніх організацій до діяльності в умовах змін. Київ, 2014. 148 с.
7. Головаха Е. И. Жизненная перспектива и ценностные ориентации личности. *Психология личности в трудах отечественных психологов*. Санкт-Петербург : Питер, 2000. С. 256–269.
8. Ковалев В. И., Бодаев А. А. Мотивы поведения и деятельности. Москва : Наука, 1988. 192 с.
9. Левенець А. Є. Психологічні особливості становлення життєвої перспективи в юнацькому віці : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07. Київ, 2006. 20 с.
10. Леонтьев Д. А. Методика изучения ценностных ориентаций. Москва : Смысл, 1992. 17 с.
11. Маркова А. К. Психология профессионализма. Москва : Международный гуманитарный фонд «Знание», 1996. 308 с.
12. Моляко В. О. Психологія творчості – нова парадигма дослідження конструктивної діяльності людини. *Практична психологія та соціальна робота*. 2004. №8. С. 1–4.
13. Тугаринов В. П. Избранные философские труды. Ленинград : Издательство ЛГУ, 1988. 344 с.
14. Horney, K. *Der Neurotische Mensch unserer Zeit*. Stuttgart : Kiper, 1951.

Spysok vykorystanykh dzherel

1. Adler A. Smysl zhizni. *Filosofskie nauki*. 1998. № 1. S. 15–26.
2. Balakhtar V. V. Model stanovlennia osobystosti maibutnoho fakhivtsia z sotsialnoi roboty. *Perspectives of science and education* : The 3rd International youth conference. SLOVO/WORD, New York, USA, 2018. S. 303–314.
3. Balakhtar V. V. Sotsialno-psykholohichna spetsyfika profesiinoi diialnosti fakhivtsia z sotsialnoi roboty. *Advances of science* : Proceedings of articles the international scientific conference : collective monograph / L. N. Katjuhin, I. A. Salov,

- I. S. Danilova, N. S. Burina (Eds.). Czech Republic, Karlovy Vary : Skleněný Můstek - Ukraine, Kyiv : MCNIP, 2018. S. 730–740.
4. Balakhtar V. V. Psykholohiia osobystosti fakhivtsia z sotsialnoi roboty. Kyiv : Talkom, 2018. 384 s.
5. Balakhtar V. V. Osoblyvosti profesiinoho stanovlennia osobystosti fakhivtsia u sferi sotsialnoi roboty. *Priorytetni naukovi napriamky pedahohiky i psykholohii: vid teorii do praktyky* : materialy mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii. Kharkiv : Skhidnoukrainska orhanizatsiia «Tsentr pedahohichnykh doslidzhen», 2018. S. 61–64.
6. Bondarchuk O. I. Metodyka doslidzhennia osoblyvosti psykholohichnoi hotovnosti kerivnykiv osvitykh orhanizatsii do diialnosti v umovakh zmin. Kyiv, 2014. 148 s.
7. Golovaha E. I. Zhiznennaja perspektiva i cennostnye orientacii lichnosti. *Psihologija lichnosti v trudah otechestvennykh psihologov*. Sankt-Peterburg : Piter, 2000. S. 256–269.
8. Kovalev V. I., Bodalev A. A. Motivy povedenija i dejatel'nosti. Moskva : Nauka, 1988. 192 s.
9. Levenets A. Ye. Psykholohichni osoblyvosti stanovlennia zhyttievoi perspektyvy v yunatskomu vitsi : avtoref. dys. ... kand. psykhol. nauk : 19.00.07. Kyiv, 2006. 20 s.
10. Leont'ev D. A. Metodika izuchenija cennostnykh orientacij. Moskva : Smysl, 1992. 17 s.
11. Markova A. K. Psihologija professionalizma. Moskva : Mezhdunarodnyj humanitarnyj fond «Znanie», 1996. 308 s.
12. Moliako V. O. Psykholohiia tvorchosti – nova paradyhma doslidzhennia konstruktyvnoi diialnosti liudyny. *Praktychna psykholohiia ta sotsialna robota*. 2004. №8. S. 1–4.
13. Tugarinov V. P. Izbrannye filosofskie trudy. Leningrad : Izdatel'stvo LGU, 1988. 344 s.
14. Horney, K. Der Neurotische Mensch unserer Zeit. Stuttgart : Kiper, 1951.

Balakhtar, V. V. A value-motivational component of formation of Social Work specialist's personality. *The article highlights the features of the value-motivational component of formation of Social Work specialist's personality at different stages of professionalization.*

The modeling of the value-motivational component of formation of specialist's personality requires a conscious construction of personal life and professional activity has been determined, the basis of which are the sense of life and value orientation of the individual, his/her plans for self-improvement, self-realization and self-realization. Progressive or regressive direction of formation of a Social Work specialist's personality can be evaluated in value-motivational sphere by the valuable attitude to the formation, namely: personality's value prosocial and meaningful orientations, internal motivation, desire to help people, needs, level of achievement motivation, value ideas, aspirations desire and others. On the basis of the results of empirical research, the level of modeling of value-motivational component of formation of a Social Work specialists' personality is determined. The most and the least important for specialists terminal and instrumental values, motives of professional activity of social work specialists, peculiarities of value attitude to the formation of a Social Work specialist's personality, maximal realization of potential in professional activity, and others are revealed.

Keywords: value-motivational sphere, prosocial values, value attitude, the formation of a specialist's personality, Social Work specialist.

Відомості про автора

Балахтар Валентина Візиторівна, доктор психологічних наук, доцент кафедри педагогіки та соціальної роботи Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, м. Чернівці, Україна.

Balakhtar, Valentyna Vizitorivna, Doctor of Psychological Sciences, Associate Professor, Department of Pedagogy and Social Work, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Chernivtsi, Ukraine.

E-mail: v.balakhtar@chnu.edu.ua

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6343-2888>

Отримано 23 вересня 2019 р.
Рецензовано 22 жовтня 2019 р.
Прийнято 28 жовтня 2019 р.